

Analyzing the Degree of Content Conformity of the Seventh-Grade Textbook Payamhaye Aseman (Messages from Heaven) with the Approaches, Objectives, and Functions of the Wisdom Section in the National Curriculum

Marzieh Nozari¹ , Babak Shamshiri²
Fariba khoshtakht³ , Saeed Rahimian⁴
Amin Izad-Panah⁵

1. PhD student in Philosophy of Education, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran
(corresponding author).

nozari.marzieh1401@gmail.com.

2. Associate Professor, Department of Foundations of Education, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Shiraz University,
Shiraz, Iran.

bshamshiri@rose.shirazu.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Fundamentals of Education, Shiraz University, Shiraz, Iran.

Farimah2002us@yahoo.com

4. Full Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Theology and Islamic Studies, Shiraz University,
Shiraz, Iran.

Sd.rahimian@gmail.com

5. Assistant Professor, Department of Fundamentals of Education, Shiraz University, Shiraz, Iran.

aizadpanah@shirazu.ac.ir

Received: 2024/10/12; Accepted: 2025/03/06

Extended Abstract

Introduction: Textbooks serve as tools in implementing educational goals. They provide teachers with a structured framework for delivering objectives, strategies, and content. The National Curriculum outlines approaches, objectives, and strategies in greater detail than the Fundamental Transformation Document. This document emphasizes the "monotheistic Nativism approach" and defines the function of the "Wisdom and

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

Islamic Studies" domain as deepening students' thought, faith, and religious practice, while guiding their personal and social lives towards the worship of Allah.

An examination of the approaches and objectives of the National Curriculum raises the question of whether experts in religious education have effectively incorporated these principles into the structure and content of the textbook. How, with what quality, priority, and depth, have these principles been applied? Does the existing content in the textbook *Messages from Heaven* successfully achieve the stated objectives and functions? What specific recommendations can be made to improve the quality of the textbook's content?

Method: This qualitative study employed a data analysis approach. The data collected for this research consisted of documents, including the National Curriculum, the guidebook for the textbook *Messages from Heaven* for secondary school, and the 7th-grade textbook *Messages from Heaven*. The content and themes of the textbooks were analyzed using content analysis with thematic units as the unit of analysis. The analysis focused on the criteria emphasized in the document: intellectual engagement (thoughtful knowledge), emotional engagement, and the connection of the heart with knowledge (conscious faith), as well as the movement towards transforming faith into action (voluntary action).

Findings: The structure and content of the textbooks were examined in terms of objectives, multiple dimensions (attitude, orientation, and action), depth of coverage (learning level), aesthetics, and linguistic features. Findings indicate that of the 15 lessons in the "*Messages from Heaven*" textbook, the two lessons on Allah, which assume a belief in Allah and acceptance of monotheism, focus on the attributes of Allah. The approach to this topic and the lack of effort to deepen adolescents' perspectives on monotheism leave unanswered the fundamental questions adolescents have about theological issues. In the two lessons on the afterlife, parables are used, and the content aims to create a foundation for reflection, motivation, and translate faith into action. However, the serious questions of adolescents that are relevant to the societal context and the age of technology and information transfer are not adequately addressed. The three lessons on guidance, also assuming a belief in the Ahl al-Bayt (peace be upon them), can be impactful, but do not lead to a deepening of adolescents' faith and perspectives, nor do they address the questions and doubts raised about the Imams. Four lessons address the topic of "path and provision," using simple and understandable language but lacking aesthetic elements and creating intellectual challenges that stimulate reflection and deepen beliefs. Some parables are effective in motivating students to perform good deeds. Four lessons also address the area of ethics, providing a logical framework and presenting role models, but they do not utilize effective educational principles such as stimulating curiosity and enabling adolescents to discover concepts independently. In terms of the structure of the book, 62% of the content and main text, as well as the "Learn More" sections, consist of stories and narratives from the lives of the Prophet and the Ahl al-Bayt (peace be upon them), with only two parables used.

Discussion and Conclusion: This study examines the content and structure of the textbook, considering the objectives and functions of the "Wisdom and Islamic Studies (*Ma'ārif*)" section in the National Curriculum. Based on the philosophical analysis resulting from this examination, critiques of the "*Messages from Heaven*" textbook and suggestions for improving the effectiveness of its content are presented:

1. **Depth of Achievement in Knowledge, Attitudes, and Behavior:** The effectiveness of the content, assuming the existence of prior belief in religious concepts and solely for the purpose of providing a reminder, is considered good. However, it is weak in deepening beliefs in all three domains of knowledge, attitudes, and action. The type of assessment is explained in terms of technical and skill-based subjects.

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education (EDU)

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

2. Priority of Topics in Relation to Age and Modern World Conditions: The content does not adequately address the concerns and daily issues of adolescents. It also overlooks the role of media and social changes, and fails to utilize new and creative methods in presenting content.

3. Philosophical-Educational Characteristics of the Content: The content is not inquiry-based and does not create conditions for critical thinking. Stories are direct, and examples are not sufficiently challenging or relevant to the lives of adolescents.

4. Aesthetic and Artistic Characteristics of the Content: The language and structure of the text are not sufficiently engaging and impactful. The three dimensions of cognition, emotion, and action can work together to achieve educational goals.

Several general recommendations resulting from this research are presented:

- Moving towards inquiry, critical thinking, and the presentation of challenging topics at the beginning of each discussion.
- Offering exercises related to self-awareness to strengthen individual and social personal and religious identity in adolescents.
- Utilizing philosophical-mystical approaches to strengthen students' monotheistic perspectives.
- Adapting content and supporting educational and training tools to the needs of adolescents and the technological age.
- Changing assessment methods and moving away from memorization-based assessments towards genuine impact and the adolescent's spiritual and ethical self-assessment.

Keywords: Content Analysis, The Textbook of Payamhaye Aseman (Messages From Heaven), Approach and Objectives, National Curriculum.

Cite this article: Marzieh Nozari & Babak Shamshiri & Fariba Khoshbakht & Saeed Rahimian & Amin Izad-Panah. (2025), "Analyzing the Degree of Content Conformity of the Seventh-Grade Textbook Payamhaye Aseman (Messages from Heaven) with the Approaches, Objectives, and Functions of the Wisdom Section in the National Curriculum", *Islamic Education*, 20(52): 91-109.

تحلیل میزان مطابقت محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هفتم با رویکردها، اهداف و کارکردهای بخش حکمت در برنامه درسی ملی

مرضیه نوذری^۱ ، بابک شمشیری^۲
فریبا خوشبخت^۳ ، سعید رحیمیان^۴
امین ایزدپناه^۵

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول).

nozari.marzieh1401@gmail.com

۲. دانشیار، بخش مبانی تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

bshamshiri@rose.shirazu.ac.ir

۳. دانشیار، گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

Farimah2002us@yahoo.com

۴. استاد، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده الهیات و معارف، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

Sd.rahimian@gmail.com

۵. استادیار، گروه مبانی تعلیم و تربیت، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

aizadpanah@shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۶

چکیده گسترده

مقدمه: یکی از ابزارهای پیاده‌سازی اهداف تعلیم و تربیت در سیستم آموزشی، کتب درسی است که می‌تواند اهداف، راهبردها و محتوایی با مسیر مشخص و مدون را در اختیار معلمان قرار دهد. در برنامه درسی ملی، رویکرد، اهداف و راهبردها، جزئی‌تر از سند تحول بنیادین مطرح شده است. در این سند، «رویکرد فطرت‌گرایی توحیدی»، به عنوان رویکرد اصلی مطرح شده و کارکرد حوزه حکمت و معارف اسلامی برای دانش‌آموزان، عمق دادن به اندیشه و ایمان و عمل دینی و سامان دادن به زندگی فردی و اجتماعی بر محور بندگی خدا آورده شده است.

بررسی رویکردها و اهداف برنامه درسی ملی، این پرسش را به ذهن متبادر می‌کند که آیا متخصصان حوزه تعلیم و تربیت دینی، رویکرد و اهداف را مطابق با برنامه درسی ملی در انتخاب ساختار و تدوین محتوا به کار گرفته‌اند، چگونه، با چه کیفیت، اولویت و عمقی؟ آیا محتوای موجود، در بهکارگیری اهداف و دستیابی به کارکردها، در کتاب پیام‌های آسمان، موفق عمل کرده است؟ چه نکاتی را می‌توان جهت بهبود کیفیت محتوای کتاب پیام‌های آسمان به صورت مشخص پیشنهاد داد.

روش پژوهش: این پژوهش با رویکرد کیفی و به روش تحلیل داده انجام شده است. ابزار جمع‌آوری داده در این پژوهش، اسنادی است و اسناد مورد بررسی برنامه درسی ملی، راهنمای کتب پیام‌های آسمان دوره متوسطه و کتاب پیام‌های آسمان پایه هفتم است. محتوا و مضمون کتاب‌ها ابتدا به روش تحلیل محتوا با واحد تحلیل مضمون، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. جهت بررسی به معیارهای مورد تأکید در سند یعنی درگیری فکری (شناخت فکورانه)، درگیری عاطفی و گره خوردن قلب با معارف (ایمان آگاهانه) و حرکت برای تبدیل ایمان به عمل (عمل ارادی) توجه شده است.

نوع مقاله: پژوهشی

یافته‌ها: ساختار و محتوای کتب از حیث اهداف و ساحت‌های چندگانه (نگرش، گرایش و عمل)، عمق پرداختن به موضوعات (سطح یادگیری)، زیبایی‌شناسی و ویژگی‌های زبانی بررسی شده‌اند. بر این اساس یافته‌ها نشان می‌دهد که از بین ۱۵ درس کتاب پیام آسمان، ۲ درسی که به خداشناسی پرداخته‌اند با پیش‌فرض گرفتن باور به خدا و پذیرش توحید، به صفات خدا پرداخته‌اند و شیوه پردازش این موضوع و عدم تلاش جهت تعمیق نگرش نوجوان نسبت به توحید، سؤالات اساسی نوجوان در مباحث توحیدی را بی‌پاسخ می‌گذارد. در ۲ درسی که به معاد پرداخته، از داستان تمثیلی استفاده شده و محتوا ناظر به ایجاد زمینه برای تعقل و ایجاد انگیزه و تبدیل به عمل است اما در عین حال سؤالات جدی نوجوان که متناسب با فضای جامعه و عصر فناوری و انتقال اطلاعات است، به خوبی پاسخ داده نمی‌شود. ۳ درسی که به راهنماشناسی پرداخته نیز با پیش‌فرض گرفتن باور به اهل بیت (علیهم‌السلام) می‌تواند اثرگذار باشد اما منجر به تعمیق ایمان و نگرش نوجوان و پاسخگویی به سؤالات و شبهه‌های مطرح شده درباره امامان معصوم (علیهم‌السلام) نمی‌شود. ۴ درس به بحث راه و توشه پرداخته که در آنها از زبانی ساده و قابل‌فهم استفاده شده اما از عناصر زیبایی‌شناسی و ایجاد چالش‌های ذهنی که تلنگری برای تفکر و تعمیق باور هستند، استفاده نشده است. برخی تمثیل‌ها در ایجاد انگیزه برای انجام عمل صالح مؤثر هستند. ۴ درس نیز به حوزه اخلاق پرداخته که چهارچوبی منطقی دارد و ارائه الگو کرده است اما از اصول تربیتی اثرگذار مثل تحریک حس کنجکاوی و کشف مفهوم توسط خود نوجوان بهره نبرده است. در بخش ساختار کتاب نیز ۶۲ درصد محتوا و متن اصلی و بیشتر بدانیم، شامل قصه و داستان‌هایی از زندگی پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) است و تنها ۲ داستان تمثیلی استفاده شده است.

بحث و نتیجه‌گیری: در این پژوهش محتوا و ساختار، با در نظر گرفتن اهداف و کارکردهای بخش حکمت و معارف در سند ملی، مورد بررسی قرار گرفتند. براساس تحلیل فلسفی حاصل از این بررسی، نقد کتاب پیامهای آسمانی و پیشنهادات جهت بهبود اثرگذاری محتوا، ارائه شده است. ۱. میزان تعمیق در دستیابی به دانش، نگرش و رفتار: اثرگذاری محتوا با پیش‌فرض گرفتن وجود باور نسبت به مفاهیم دینی و صرفاً جهت تلنگر، خوب ارزیابی می‌شود؛ اما جهت تعمیق باورها در هر سه حوزه دانش، نگرش و عمل، ضعیف عمل می‌کند. نوع سنجش منطبق بر دروس فنی و مهارتی تبیین شده است.

۲. **اولویت موضوعات در تناسب با سن و شرایط دنیای مدرن:** محتوا به اندازه کافی به دغدغه‌ها و مسائل روزمره نوجوانان نمی‌پردازد و همچنین به نقش رسانه‌ها و تغییرات اجتماعی توجه نکرده و از روش‌های جدید و خلاق در ارائه محتوا بهره نبرده است.

۳. **ویژگی‌های فلسفی - تربیتی محتوا:** محتوا پررشد محور و ایجادکننده شرایط برای تفکر نیست. داستان‌ها مستقیم و مثال‌ها به اندازه کافی چالش‌برانگیز و مرتبط با زندگی نوجوانان نیستند.

۴. **ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و هنری محتوا:** زبان و ساختار متن به اندازه کافی جذاب و تأثیرگذار نیست. سه ضلع شناخت، عاطفه و عمل، توأمان می‌توانند در دستیابی به اهداف تربیتی کمک‌رسان باشند. چند پیشنهاد کلی حاصل از این پژوهش ارائه می‌شود:

- حرکت به سمت پرسش‌گری و تفکر انتقادی و طرح موضوعات چالشی در ابتدای هر بحث؛
 - ارائه تمرین‌های مرتبط با خودشناسی جهت تقویت بعد هویتی و هویت دینی فردی و اجتماعی در نوجوان؛
 - استفاده از رویکردهای فلسفی - عرفانی جهت تقویت نگرش توحیدی دانش‌آموزان؛
 - متناسب‌سازی محتوا و ابزار کمکی آموزشی و تربیتی با نیازهای نوجوان و عصر تکنولوژی؛
 - تغییر روش‌های ارزیابی و عبور از ارزیابی مبتنی بر حفظیات به سمت اثرگذاری حقیقی و خودارزیابی معنوی و اخلاقی نوجوان.
- واژگان کلیدی: تحلیل محتوا، کتاب پیام‌های آسمان، رویکرد و اهداف، برنامه درسی ملی.

استناد: مرضیه نوذری، بابک شمشیری، فریبا خوشبخت، سعید رحیمیان، امین ایزدپناه (۱۴۰۴)، «تحلیل میزان مطابقت محتوای کتاب پیام‌های آسمان پایه هفتم با رویکردها، اهداف و کارکردهای بخش حکمت در برنامه درسی ملی»، مجله تربیت اسلامی، ۲۰(۵۲): ۹۱-۱۰۹.

۱. مقدمه و بیان مسئله

یکی از ابزارهای پیاده‌سازی اهداف تعلیم و تربیت در سیستم آموزشی، کتب درسی است. در نظام تحولی آموزش و پرورش، کتاب درسی تنها یک مکمل در مسیر تعلیم و تربیت است و استفاده از شیوه‌های آموزشی و تربیتی فعال و گفتگویی و مسئله‌محور، مقوم فرآیند یادگیری و تربیت هستند. اما با این وجود، به چند دلیل کتاب درسی در ساختار فعلی آموزش و پرورش و سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی درسی اهمیت ویژه‌ای دارد. از دلایل اهمیت کتاب درسی در نظام تعلیم تربیت، متناسب‌سازی آموزش‌ها با اهداف سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی است و چپش مستمر مفاهیم و اهداف در پایه‌های مختلف، در ارتباط و مکمل یکدیگر کمک کند.

کتاب درسی برای اینکه بتواند در کنار سایر رسانه‌های آموزشی، به شکلی مناسب و مؤثر به شکل‌گیری اهداف آموزشی کمک کند، باید ویژگی‌هایی داشته باشد. استفاده کاربردی از نظریه‌های آموزشی، روان‌شناختی، زبان‌شناختی و دیگر حوزه‌های مرتبط، می‌تواند ما را در تدوین و طراحی رسانه‌های آموزشی از جمله کتاب درسی با کیفیت یاری کند (آرمند، ۱۳۹۹، ص ۶). اما آنچه که سند نگارش و ساختاربندی و انتخاب محتوای کتب درسی در جمهوری اسلامی ایران است، اصولاً بایستی منطبق بر برنامه درسی ملی باشد.

«برنامه درسی ملی» به عنوان یکی از زیر نظام‌های اصلی سند تحول بنیادین و به منزله نقشه جامع یادگیری، زمینه ایجاد تحول همه جانبه، گسترده و عمیق در مفاهیم و محتوای آموزشی را فراهم می‌آورد (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، ص ۳). در برنامه درسی ملی، متناسب با فلسفه تعلیم و تربیت، رویکرد، اهداف، ارزش‌ها و راهبردها و اولویت‌بندی موضوعات محتوایی، جزئی‌تر از سند تحول بنیادین و متناسب با آن تبیین شده است. بر این اساس رویکرد مدنظر «فطرت‌گرایی توحیدی» و تلاش برای شکوفایی فطرت الهی و دستیابی به مراتبی از حیات طیبه است. هدف کلی برنامه‌های درسی و تربیتی، تربیت یکپارچه عقلی، ایمانی، علمی، عملی و اخلاقی دانش‌آموزان به گونه‌ای است که بتوانند موقعیت خود را نسبت به خود، خدا، دیگر انسان‌ها و نظام خلقت به درستی درک و توانایی اصلاح مستمر موقعیت فردی و اجتماعی خویش را کسب نمایند و به مرتبه‌ای از شایستگی‌های پایه دست یابند (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، ص ۱۶).

یکی از حوزه‌های تربیت و یادگیری، حوزه حکمت و معارف اسلامی است که کتاب «پیام‌های آسمان» یکی از دروسی است که در دوره متوسطه متناسب با آن طراحی شده است. کارکرد حوزه حکمت برای دانش‌آموزان، در برنامه درسی ملی، عمق دادن به اندیشه و ایمان و عمل دینی و سامان دادن به زندگی فردی و اجتماعی بر محور بندگی خداست که نهایتاً منجر به شناخت فکورانه، ایمان آگاهانه و عمل ارادی در وی شود (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، ص ۲۱).

بررسی رویکردها و اهداف برنامه درسی ملی، این پرسش را به ذهن متبادر می‌کند که آیا محتوای موجود، در به کارگیری اهداف و دستیابی به کارکردها، موفق عمل کرده است؟ چه نکاتی را می‌توان جهت بهبود کیفیت محتوا پیشنهاد داد؟ ضرورت پرداختن به این موضوع ازین جهت است که دانش‌آموزان در طول سال‌های تحصیل خود ساعات زیادی را با کتب درسی دینی سپری می‌کنند و بدون شک این فرصت و ظرفیتی کمکی در کنار سایر عوامل در تربیت دانش‌آموزان است که متأسفانه بهره‌وری بالایی ندارد و همان‌طور که پژوهش‌مزی‌دی و شفیع‌ی نیز نشان می‌دهد، با وجود اینکه در اهداف تدوین محتوای کتب دینی در قلمرو باورها و گرایش‌ها به روش روبرو شدن با فرهنگ‌ها و ارزش‌های اجتماعی و دینی توجه شده اما در تدوین محتوا به طور دقیق به آنها پرداخته نشده است (مزی‌دی، شفیع‌ی، ۱۳۹۵، ص ۶۷-۹۹).

پیش از این پژوهش‌های متعددی در حوزه نقد و بررسی کتاب‌های دینی در دوره‌های تحصیلی متفاوت انجام شده است. بررسی این پژوهش‌ها، نشان می‌دهد، تحلیل کتب اغلب به صورت گزارش کمی به میزان وجود یا عدم وجود مؤلفه‌ای خاص در کتب پرداخته‌اند. از جمله سبحانی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۴، ص ۷۶-۸۵) که محتوای کتب دینی را از لحاظ پرداختن به سبک زندگی و به شیوه کمی بررسی کرده‌اند. شمشیری و شاه‌سنی (۱۳۹۲، ص ۷-۲۸) مؤلفه‌های وحدت اسلامی در کتب دینی را بررسی کرده‌اند، متقی و همکاران (۱۳۹۴، ص ۱۱۳-۱۲۰) فراوانی مؤلفه‌های محبت در کتب دینی متوسطه را بررسی کرده‌اند، خادمی (۱۳۹۳)، در قالب پایان‌نامه به تحلیل محتوای کتب دینی با توجه به مؤلفه‌های نیازهای اجتماعی پرداخته است. منادی و همکاران (۱۳۹۷، ص ۱۰۱-۱۲۰)، در پژوهش خود کتب دینی را برپایه شاخص‌های تربیتی در سه محور گرایش، شناخت و عمل و به صورت کمی بررسی کرده‌اند. از میان پژوهش‌ها، پژوهش عابدی و همکاران (۱۳۹۷، ص ۱۲۰-۱۰۱) به صورت کیفی و با نگاه جامع‌تر به کل محتوای کتاب پرداخته و یافته‌های آن با پژوهش حاضر

همسوست؛ اما متمرکز بر کتب دینی پایه هشتم و نهم بوده و پژوهش مزیدی و شفيعی (۱۳۹۵، ص ۶۷-۹۹) نیز نگاه کلی به کتاب دینی براساس مقوله‌های هفت‌گانه مفاهیم اساسی و ۲۴ گانه ارزش‌ها پرداخته و نتایج آن در بخش‌هایی با پژوهش حاضر همسوست. همچنین پژوهش رجبی‌زاده و همکاران (۱۳۹۸، ص ۸۵-۱۱۰) نیز، از زاویه تمرکز بر بعد هیجانی-اجتماعی، با پژوهش حاضر در بعدی همسویی دارد. اما علاوه بر اینها، این پژوهش از لحاظ بررسی کیفیت پرداختن به مفاهیم و تحلیل همخوانی آنها با کارکردهای مدنظر در سند برنامه درسی ملی، یافته‌های تحلیلی جدیدی را ارائه می‌کند.

بنابراین آنچه در این نوشتار به دنبال دستیابی به آن هستیم در قالب پرسش‌های زیر مطرح می‌شود:

۱. اهداف و کارکردهای ذکر شده در سند ملی تعلیم و تربیت، در بخش حکمت و معارف (آموزش مفاهیم دینی)، چه چیزهایی است؟
۲. آیا مضامین و محتوای موجود در کتاب پیام‌های آسمانی هفتم منجر به دستیابی به اهداف و کارکردهای ذکر شده در سند ملی می‌شود؟
۳. آیا ساختار انتخاب شده برای تدوین محتوا و تعیین نوع ارائه محتوا، فعالیت‌ها و ارزشیابی، در مسیر دستیابی به اهداف و کارکردهای ذکر شده در سند ملی است؟
۴. با بررسی محتوا و ساختار کلی کتاب پیام‌های آسمانی پایه هفتم، چه ارزیابی، نقد و پیشنهاداتی جهت بهبود کیفیت کتاب پیام‌های آسمانی می‌توان ارائه داد؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و به شیوه تحلیل داده، انجام شده است. ابزار جمع‌آوری داده اسنادی است و اسناد مورد بررسی برنامه درسی ملی، راهنمای کتب پیام‌های آسمانی دوره متوسطه و کتاب پیام‌های آسمانی پایه هفتم است. محتوا مضمون کتاب‌ها ابتدا به روش تحلیل محتوا با واحد تحلیل مضمون، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

«تحلیل محتوا، تحلیلی نظام‌دار از متن است و کدگذاری در آن براساس مفاهیم و معانی مورد نظر و عملیاتی کردن متغیرها صورت می‌گیرد» (گال، بورگ و گال،^۱ ۱۹۸۹، ترجمه نصر، ۱۳۸۳). و منظور از واحد تحلیل مضمون «واحد‌های معنادار یک متن است» (سرمد و همکاران، ۱۳۸۳، ص ۱۳۴) و همچنین مضمون «پیام خاصی است که از جانب فرستنده پیام مورد توجه است» (ساروخانی، ۱۳۷۸، ص ۳۰۵).

جهت بررسی به معیارهای مورد تأکید در سند یعنی درگیری فکری (شناخت فکورانه)، درگیری عاطفی و گره خوردن قلب با معارف (ایمان آگاهانه) و حرکت برای تبدیل ایمان به عمل (عمل ارادی) توجه شده است.

سطوح یادگیری و ارزیابی طبق نظریه بلوم^۲ (۱۹۶۵)، در سه حیطه شناختی، عاطفی و مهارتی، مورد بررسی قرار گرفته است و تحلیل محتوای قصه و متن و بررسی وجوه زیبایی‌شناسی آنها نیز، براساس ویژگی‌های زبانی و محتوایی برگرفته از پژوهش فاضلی و اصفهانی (۱۳۹۸، ص ۱۴۹-۱۷۲) گرفته شده است.

در ادامه جهت نشان دادن روش بررسی و تحلیل هر بخش، متن نمونه و تحلیل آن در یکی از مباحث آورده شده است. در مسیر پژوهش متن تمامی درس‌های کتاب در بخش‌های مختلف شامل متن اصلی، قصه، فعالیت و ...، بررسی شده‌اند. در نهایت براساس دسته‌بندی موضوعات دروس ذیل یک مضمون کلی‌تر، جمع‌بندی تحلیل دروس ذیل مضمون کلی ارائه شده است.

1. Borg & Gaul

2. Bloom

جدول ۱: نمونه جدول تحلیل متن اصلی

عنوان درس	موضوع	نمونه جملات و عبارات متن	بررسی میزان و عمق ورود به حیطه‌های نگرشی، گرایشی و عملی	ویژگی‌های زبانی متن
استعانت از خداوند	خداوند بهترین یاریگر	شروع درس با داستان، ادامه ایجاد تلنگر، بیان راه‌های بهره‌مندی از کمک خداوند؛	- بعد نگرشی، استدلالی و منطقی در آن بر ابعاد گرایشی و عملی غلبه دارد. - جهت تقویت مطلب از آیه و حدیث متناسب با موضوع استفاده شده است	- متن ساختار منطقی دارد. - زبان متن ساده، جملات و کوتاه و قابل فهم است... - از لحاظ زیبایی‌شناسی و هنری، قوی نیست.

۲. یافته‌های تحقیق و مباحث تفصیلی

۲-۱. تحلیل مضامین اصلی و ساختار کتاب پیام‌های آسمانی پایه هفتم

همان‌گونه باقری و خسروی (۱۳۸۵، ص ۷-۲۲) معتقدند، انسان برای آنکه عملی انجام دهد ابتدا باید شناختی از آن داشته باشد (مبنای شناختی)، سپس به عمل گرایش داشته باشد (مبنای گرایشی) و نهایت اراده‌اش به انجام آن عمل تحقق گیرد (مبنای ارادی). عمل انحاء مختلفی دارد و در صورت داشتن این سه مبنا فرد در قبال آن مسئول است. بر این اساس از آن‌جا که این سه عامل نگرش، گرایش و عمل را می‌توان سه ضلع یک مثلث در نظر گرفت، در این بخش چگونگی حضور این سه عامل در محتوای تدریس بررسی شدند. و همچنین ساختار و محتوای کتب به جزء بررسی از حیث اهداف و ساحت‌های چندگانه (نگرش، گرایش و عمل)، از جهت عمق پرداختن به موضوعات (سطح یادگیری)، زیبایی‌شناسی و ویژگی‌های زبانی نیز مورد بررسی قرار گرفتند.

کتاب پیام‌های آسمانی از لحاظ ساختاری از ۵ فصل و ۱۵ درس تشکیل شده است که اولویت‌بندی موضوعی آن عبارت است از موضوعات خداشناسی، معاد، راهنماشناسی، راه و توشه، اخلاق و ساختار درونی هر بخش شامل یک محتوای اصلی است که متن یا قصه و داستان است. آیات و احادیث، بیشتر بدانیم، پیشنهاد، فعالیت کلاسی، و خودت را امتحان کن، بخش‌های اصلی هر درس را تشکیل می‌دهد. جهت ارائه یک نمای کلی از اولویت‌بندی موضوعی و ساختار هر بخش از کتاب درسی پایه هفتم، در دو بخش اولویت‌های موضوعی و ساختاری، تحلیل ماحصل بررسی کامل این بخش‌ها ارائه می‌شود:

۲-۱-۱. تحلیل مضامین اصلی و بررسی اولویت‌های موضوعی

جدول شماره ۲: ساختار و سرفصل‌های کتاب پیام‌های آسمانی

مضامین اصلی	موضوعات جزئی	برآیند میزان و عمق پرداختن به عناصر تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق (نگرش، گرایش، عمل) در ساختار و متن و محتوای موجود
خداشناسی	- مهربانی خدا: - کمک گرفتن از خدا:	تعداد درس: ۲ از ۱۵ تمرکز درس: صفات خداوند و وجه تعقلی پیش‌فرض نویسنده: پذیرش پیشین مخاطب نسبت به خداوند شرط درگیری عاطفی و دریافت عقلی: پذیرش پیشین مخاطب نسبت به خداوند و عدم پاسخگویی به نیاز نوجوان پرسش‌گر امروزی، عدم تعمیق کافی و منجر نشدن به گره عاطفی و افزایش ایمان در نوجوانی که در حیطه ایمان و باور ضعیف است و در نتیجه عدم تأثیر مناسب بر عمل و اخلاق دانش‌آموز
معاد	- فکر کردن به توشه آخرت - انجام کارهای نیک برای عبور راحت به دنیای دیگر	- تعداد درس: ۲ از ۱۵ - شیوه پرداختن به موضوع: غلبه نقل داستان و تمثیل، ایجاد زمینه هم‌ذات‌پنداری و درگیری ذهنی و حسی با پیش‌فرض پذیرش پیشین مفاهیم و باورهای دینی - استفاده از تمثیل - زبانی و ساختاری: ساده و کم بهره از عناصر زیبایی‌شناسی - ارزیابی کلی محتوا: ناظر به تعقل، انگیزش و عمل (اخلاق) خوب است - از لحاظ افزایش ایمان، و نگرش درست به معاد و نسبت آن با نگاه توحیدی ضعیف - گره خوردگی فضای کتاب با شرایط جامعه و فضای ذهنی نوجوان عصر حاضر نیز ضعیف - نتیجتاً عمق تقویت در حوزه نگرشی ضعیف

مضامین اصلی	موضوعات جزئی	برآیند میزان و عمق پرداختن به عناصر تعقل، ایمان، علم، عمل و اخلاق (نگرش، گرایش، عمل) در ساختار و متن و محتوای موجود
راهنماشناسی	- پیامبر ﷺ - امام علی (علیه السلام) - حضرت زهرا (علیها السلام)	- تعداد درس: ۳ از ۱۵ - ساختار کلی: شروع با داستان - اثرگذاری: ارائه اطلاعاتی در سطح افزایش دانش، ارائه‌دهنده الگو - پیش‌فرض نگارش محتوا: پذیرش و باور پیشینی مخاطب - امکان تعمیق نگرش و گرایش و تبدیل آگاهی به عمل: ضعیف - چالش جدی و گره‌خوردگی با زندگی نوجوان کم و عدم تقویت نگرش
راه و نوشته	- افتخار بندگی - به سوی پاکی - ستون دین - نماز جماعت	- چهار درس از ۱۵ درس - زبان متن: بسیار ساده، به فراخور موضوع، کم‌بهره از زیبایی‌شناسی و ایجاد چالش ذهنی - رویکرد: افزایش اطلاعات دانشی، بدون دادن نگرش عمیق نسبت به موضوع - با پیش‌فرض باور و ایمان پیشینی: برخی مثال‌ها کارا و ایجادکننده انگیزه است - به صورت کلی در هر سه بعد، نگرش، گرایش و عمل سطحی ارزیابی می‌شود.
اخلاق	- عزت - بر بال فرشتگان - همنشین و دوست خود - مزدوران شیطان	- تعداد درس: ۴ درس از ۱۵ درس. - سیر دروس: منطقی، دلایل عقلی و استناد به آیات قرآن - چارچوب دروس: منطقی، انواع متنوع متن برای اثرگذاری در سطح آگاهی و افزایش اطلاعات - اصول زیبایی‌شناسی، بهره‌گیری از زبان ادبی و اثرگذار و استفاده از تکنیک‌های اثرگذاری کم - اشکال: اصول و روش‌های اثرگذاری تربیتی رعایت نشده - در حوزه گرایشی هم در حوزه عمل ضعیف و در حوزه نگرش نسبتاً متوسط عمل کرده است.

۲-۱-۲. تحلیل ساختار و محتوای هر درس

جدول شماره ۳: ساختار و سرفصل‌های کتاب پیام‌های آسمانی

اجزای ساختار	توصیف مضامین و محتوا	تحلیل کم و کیف مطابقت با رویکرد و اهداف برنامه درسی ملی (سه حوزه نگرش، گرایش و عمل)
محتوای اصلی	غلبه متن اصلی: داستان‌های روایتی از اهل بیت و بزرگان و شهداست. تثبیت: با استفاده از متن‌های توصیفی و بیان دلایل منطقی یا مبتنی بر روایات و آیات	- ساختار کتاب: ابتدا نقل یک داستان سپس تثبیت و یا ابتدا طرح پرسش - کارایی و اثرگذاری: ایجاد چالش و پرسش با توجه به رده سنی مؤثرتر است - حوزه مورد توجه: بیشتر افزایش شناخت، کمتر به تحریک حس عاطفی و حوزه گرایشی - حوزه زبانی: استفاده از امکانات هنری و زیبایی‌شناختی زبانی کمتر
داستان و قصه	تعداد قصه و داستان: ۲۸ غلبه: داستان روایی و بیان قصه‌ای از زندگی اهل بیت (علیهم‌السلام) و یا روایت‌های تاریخی و بخشی از زندگینامه بزرگان و شهدا و ۲۰ قصه روایی ۲ مورد داستان پهلول و قصه زیرک ۶ مورد داستان با ساختار ساده ۲ مورد شروع با چالش و پرداخت نسبتاً قوی‌تر	- غلبه نوع محتوا: داستان و قصه - زبان داستان‌ها: ساده و روان، تأثیر بر گرایش علاوه بر حوزه نگرشی - مزایای قالب داستان‌های روایی: افزایش انگیزش و حس عاطفی منجر به افزایش گرایش و تبدیل به عمل - اشکال: تعدد داستان‌های روایی که علیرغم اثرگذاری با زیست بوم نوجوان فاصله دارد. - عدم تنوع در استفاده از قالب‌ها و عدم پیوند متن داستانی کتاب با فضای ذهنی نوجوان - نتیجتاً: کتاب فاقد اثرگذاری مطلوب بر جامعه حاکم‌تری مخاطبان خود است، گرچه بر مخاطبی با پیش‌فرض دارا بودن باور پیشینی اثر مثبتی در هر سه حوزه دارد.
بیشتر بدانیم	متن داستانی ۹ مورد از ۲۸ داستان کتاب ۶ مورد داستان‌های تاریخی و روایت‌گونه از زندگی پیامبران و امامان (علیهم‌السلام) ۳ مورد بیان خاطره‌ای از زندگی شهدا	- اثرگذاری مثبت: در تقویت و تثبیت مفاهیم مطرح شده در کتاب - اثر داستان‌ها: در هر سه حوزه نگرش، گرایش و عمل به شرط باور پیشینی مؤثرند.
پیشنهاد	۴ مورد پیشنهاد پژوهش و تحقیق ۲ مورد ارجاع به سوره قرآن، فهم، تحلیل ۲ مورد پیشنهاد مرتبط با عمل است که شامل چک کردن عمل عبادی نماز و انتخاب مرجع	بخش پیشنهاد در ساختار، در صورت اجرای کامل توسط تسهیل‌گر، نشان‌دهنده طی مسیر پژوهش، تفکر و تحقیق است و بر حوزه نگرش تأثیر دارد. تعداد پیشنهاداتی که حوزه عمل را مدنظر قرار داده اندک است و عمق فعالیت‌ها و تنوع آنها، در سطح معمول است و خلاقیت زیادی در آن به‌کار نرفته است.
فعالیت کلاسی	تعداد ۳۳ فعالیت کلاسی ۳ مورد مربوط به دروس احکام در سطح حفظ و فهم ۱ پرسش به بیان تجربه شخصی سایر فعالیت‌ها به دقت و تفکر و تحلیل از محتوای ارائه شده در درس ۱ فعالیت استنتاجی است و در سطح استخراج اصول	- ارزش: سهم بالا در افزایش توانمندی شناختی، قدرت تحلیل و یک مورد استنتاج و چند مورد نیز سطح عملی - حوزه گرایشی: ضعیف - اشکال در اجرا: ازدیاد مطالب کتاب، و تنوع در موضوعات منجر به عبور سطحی از محتوا می‌شود

اجزای ساختار	توصیف مضامین و محتوا	تحلیل کم و کیف مطابقت با رویکرد و اهداف برنامه درسی ملی (سه حوزه نگرش، گرایش و عمل)
۴ د ن ی	تعداد ۱۵ با ۲ الی ۳ پرسش مرتبط با متن و محتوای درس مطرح پاسخگویی نیازمند مطالعه کتاب	- دربرگیرنده انتظار معلم از دانش آموز با تأکید بیشتر بر حفظ و سطحی از فهم و تحلیل متن کتاب در نتیجه تأثیر اندک در تعمیق حوزه‌های نگرشی، گرایشی و عملی عدم ارتباط مخاطب با برخی از بخش‌های متن و اجبار در حفظ مطالب، بدون درگیری عاطفی و بدون برخوردن این نیاز از درون، منجر به اثرات منفی بر ذهنیت نوجوان نسبت به مفاهیم دینی شده و اثرگذاری آموزشی دارد و نه تربیتی.

۳. نتیجه‌گیری

براساس تحلیل محتوای موجود و تطبیق آن با اهداف تبیین شده در سند ملی تعلیم و تربیت در حوزه حکمت و به ویژه توجه به میزان دستیابی به کارکردهای بخش، کتاب پیام آسمانی، پس از تحلیل کیفی چندجانبه با نگاه فلسفی، با توجه به ۴ شاخص ارزیابی شده‌اند. در ادامه ابتدا رویکرد کلی حاکم بر کتاب تطابق آن با سند مطرح شده و ذیل آن، جهت بررسی دقیق‌تر تحت ۴ عنوان و شاخص تحلیل‌ها از کتاب پایه هفتم ارائه می‌شود و نهایتاً نقدی کل‌نگر بر کتاب پیام آسمانی و درس دینی در متوسطه اول ارائه می‌شود.

۳-۱. بررسی رویکرد حاکم بر نگارش محتوا و تطابق با آن سند ملی

در کتاب راهنمای معلم تأکید شده است، پس از تغییراتی که در برخی رویکردها و اهداف طراحی محتوای دینی دانش‌آموزان ایجاد شد، ایمان به خدا به عنوان امری فطری پیش‌فرض گرفته شده و به همین سبب از پرداختن به موضوعات و سرفصل‌هایی جهت اثبات وجود خدا به دانش‌آموز پرهیز شده و به توصیف صفات و ویژگی‌های خدا پرداخته شده است (سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۹۴، ص ۸). این رویکرد را می‌توان از دو زاویه مورد کنکاش فلسفی قرار داد. اولین زاویه، نگاه به فواید این رویکرد است. بدون شک عبور از استدلال و برهان خشک برای اثبات وجود خدایی که دانش‌آموز قلباً بایستی با او ارتباط برقرار کند، نقطه قوت محسوب می‌شود. اما آیا رویکرد جایگزین یعنی صرف پرداختن به صفات و ویژگی‌های خداوند و عبور از موضوع اثبات وجود خدا، خلأیی در ارتباط نوجوان با خالق به سبب عدم شناخت صحیح نسبت به او و عدم درک ارتباط خود و خدا، ایجاد نکرده است؟

بخش قابل توجهی از مخاطبان محتوای موجود، به سبب گمگشتگی در فضای پر آشوب عصر مدرن و قرار داشتن در معرض بمباران اطلاعات، نیازمند فهمی عمیق‌تر نسبت به خداوند و تعمیق باور و ایمان به الله هستند. بنابراین خلأ فهم توحید و ایمان به جهان وحدانی حول محور حضرت حق شدیداً احساس می‌شود. آنچه نیاز نوجوان است، هویت دینی و رسیدن به باور و یقین قلبی نسبت به وجود خدا و درک رابطه و نسبت خود با خداوند است که نمونه آن را باید در آثار عرفا و فضلاء جستجو کرده و الگوی شناخت ارائه داد.

نوذری (۱۴۰۱) در تبیین الگوی تربیت دینی خود براساس نظام تحول دین‌داری و تعامل نیروهای درون و بیرون در شکل‌گیری هویت دینی معتقد است که بذل عشق و محبت و نظام هدایت فطری که جهت‌دهنده انسان از همان ابتدای تولد است، به سمت فراتر رفتن از جهان ماده و رساندن به درک توحیدی از هستی است. نیروهای نظام فطری، نیازهایی را به طور دائم در انسان به وجود می‌آورند و آن را تبدیل به آرزو می‌کنند و انگیزه رفع آن نیاز را ایجاد می‌کنند، سپس نیروی عقل، دانش رفع نیازها را (مبتنی بر اطلاعاتش از جهان خارج) می‌سازد و نیاز را برطرف می‌کند. پس این تحول در انسان ماحصل تعامل نیروهای درونی و بیرونی اوست (نوذری، ۱۴۰۱، ص ۱۷-۳۸).

یکی از شاخصه‌هایی که در تربیت دینی و ارائه محتوای دینی برای نوجوان باید مورد توجه قرار گیرد این است که نقش خداوند و تصویر کودک و نوجوان از او در دینداری محوریت داشته باشد. در واقع این تصور و ادراک شناختی، انگیزشی و هیجانی نوجوان از خداوند به عنوان محور هستی و مرکز دینداری تلقی شود و سایر اعمال و اقدامات شرعی و محیط تربیتی فرع بر این محوریت و حول آن باشند و باید در راستای کمک به شناخت و افزایش انگیزه و تمایل عاطفی نسبت به مرکز عالم باشند و در نتیجه منجر به عمل دینی شوند.

این دقیقاً نکته مغفول در ساختار و محتوای کتب تربیت دینی است. گرچه براهین خداشناسی در بخش‌هایی از کتب آمده است اما شناخت حقیقت خداوند از مسیر دل و حتی از مسیر شناخت در سطح شناختی نوجوان، صورت نگرفته است.

به جهت بررسی دقیق‌تر، تحلیل کتاب با در نظر گرفتن کارکردهای ذکر شده در برنامه درسی ملی انجام شده است. این کارکردها شامل عمق دادن به اندیشه، ایمان و عمل است (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱، ص ۲۱). ص

داده‌های حاصل از تحلیل ساختار و محتوای بخش‌های مختلف کتاب، چندین بار مورد بررسی قرار گرفته‌اند و علاوه بر بررسی از لحاظ تعمیق اندیشه، ایمان و عمل، از سه منظر دیگر نیز مورد بررسی قرار گرفته‌اند که این جهات شامل بررسی اولویت موضوعات در تناسب با سن و شرایط دنیای مدرن، ویژگی‌های فلسفی- تربیتی محتوا و ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و هنری محتوای و همگی در راستای دستیابی به تحلیلی درست از محتوا و تناسب آن با کارکردهای مدنظر برنامه درسی ملی است.

۳-۱-۱. بررسی میزان تعمیق در دستیابی به کارکردهای مدنظر برنامه درسی ملی (اندیشه، ایمان و عمل)

یکی از کارکردهای مهم ذکر شده در سند ملی تعلیم و تربیت، عمق دادن به اندیشه، ایمان و عمل دینی است، به گونه‌ای که بتواند به دانش‌آموز در مقابله با آسیب‌ها و انتخاب مسیر درست زندگی کمک کند. بررسی ساختار و محتوای کتاب دینی پایه هفتم که نشان‌دهنده غلبه قصه‌های روایی از زندگی اهل بیت (ع)، معصومین (ع)، شهدا و علمای بزرگ بوده و سطح پرداختن به موضوعات نیز به شرح زیر است.

در بحث «خداشناسی» با مفروض گرفتن اعتقاد به خدا در کودکان، وجه تعقلی پررنگ‌تر است و درگیری عمیق حس و عاطفه، پاسخگویی به نیاز نوجوان و پاسخ به پرسش‌های او و ارائه یک نگرش عمیق و اثرگذار در افزایش ایمان و عمل توحیدی کمتر است. در بحث «معاد» با ارائه دو داستان تمثیلی، استدلال، چالش فکری و پرورش تعقل، انگیزش و عمل و اخلاق نسبتاً خوب است اما از لحاظ افزایش ایمان و نگرش عمیق به معاد و پاسخ به پرسش‌ها ضعیف است. در بحث «راهنماشناسی»، بیشتر بر سطح افزایش دانش با نقل داستان‌های روایی تأکید شده، محتوا بر افزایش گرایش و انگیزش نسبت به صفات و رفتارهای نیکوی اهل بیت (ع)، اثرگذار است، اما در تعمیق نگرش و رفع چالش ذهنی و پاسخ به سؤالات نوجوان امروزی، تأثیر کمتری دارد. در بحث «راه و توشه» بیان ساده احکام بدون پرداخت زیباشناسانه و ضرورت و اهداف ارائه شده بیشتر در سطح ارائه اطلاعات و دانش و در سطح فهم است و فلسفه انجام احکام به درستی تبیین نمی‌شود. مثال و استدلال نیز در تناسب با ذهن و چالش‌های نوجوان، ضعیف است. در بحث «اخلاق» با ارائه دلایل علمی و عقلی و استناد به شواهدی از آیات و آمار در غرب و پاسخ به شبهه، به افزایش سطح آگاهی و اطلاعات کمک شده، افزایش سطح انگیزش و ارائه الگو نسبتاً خوب است اما به دور از تکنیک‌های ادبی و زیبایی‌شناسی مؤثر و تهی از اصول اثرگذاری تربیتی چون چالش و کنجکاوی و کشف است. در کل اثرگذاری محتوای ارائه شده در موضوعات مختلف، با پیش فرض پذیرش پیشینی مخاطبان نسبت به مفاهیم دینی، و صرفاً جهت تلنگر، خوب ارزیابی می‌شود اما این محتوا جهت تعمیق باورها در هر سه حوزه دانش، نگرش و عمل، ضعیف عمل می‌کند و نیز حوزه دانش را بیش از حوزه‌های نگرش و عمل تقویت می‌کند.

حوزه ساختار، در ارتباط با «متن اصلی»، می‌توان گفت که متن در ساختار کتاب، با هدف افزایش شناخت و تثبیت مفهوم، استفاده شده، به تحریک حس عاطفی و حوزه گرایشی توجه چندانی نکرده و در نتیجه برای اکثریت مخاطبین ممکن است منجر به عمل نشود. در حوزه زبانی نیز از امکانات هنری و زیبایی‌شناختی زبانی کمتر بهره گرفته شده است.

در ارتباط با بخش «قصه و داستان» گرچه خود داستان‌ها و خاطرات، اثر مثبتی در هر سه حوزه نگرش، گرایش و انگیزه برای انجام عمل دارند اما نگاه عمیق‌تر نشان می‌دهد به سبب عدم رعایت اعتدال در استفاده از این قالب در کل کتاب، عدم تنوع در استفاده از قالب‌ها و نوع داستان‌های مورد استفاده، و عدم پیوند متن داستانی کتاب با فضای ذهنی نوجوان امروزی و زیست‌بوم و دغدغه‌های او، کتاب فاقد اثرگذاری مطلوب بر جامعه حد اکثری مخاطبان خود است و این اثرگذاری منوط به پیش فرض گرفتن وجود باورهای پیشین و عدم سددفاعی در مخاطب برای شنیدن مطالب است.

بخش «بیشتر بدانیم» نیز در هر سه حوزه نگرش، گرایش و عمل به شرط باور پیشینی مؤثرند. در غیر این صورت، با دنیای مخاطب نوجوان که نگرش او به مبانی شکل نگرفته اثرگذاری سطحی و تشویقی دارند.

بخش «پیشنهاد»، در صورت اجرای کامل توسط تسهیل‌گر، نشان‌دهنده طی مسیر پژوهش، تفکر و تحقیق است و بر حوزه نگرش تأثیر دارد. تعداد پیشنهاداتی که حوزه عمل را مدنظر قرار داده اندک است و عمق فعالیت‌ها و تنوع آنها، در سطح معمول است و خلاقیت زیادی در آن به‌کار نرفته است.

بخش «فعالیت‌های کلاسی» می‌تواند سهم بالایی در افزایش توانمندی شناختی، قدرت تحلیل و یک مورد استنتاج داشته باشد و چند مورد نیز سطح عملی را هدف قرار داده است. حوزه گرایشی در این بخش نیز ضعیف عمل کرده است. نکته مهم در این بخش این است، ازدیاد مطالب کتاب، و تنوع در موضوعات مطرح شده باعث می‌شود در اجرا از آنها سطحی عبور شود.

«بخش ارزیابی» از آنجا که به سادگی از طریق حفظ کردن و سطحی از فهم حاصل می‌شود، در تعمیق حوزه‌های نگرشی، گرایشی و عملی تأثیر چندانی ندارد، بلکه می‌تواند به دلیل عدم ارتباط مخاطب با برخی از بخش‌های متن و اجبار در حفظ مطالب، بدون درگیری عاطفی و بدون برخوردن این نیاز از درون، منجر به اثرات منفی بر ذهنیت نوجوان نسبت به مفاهیم دینی شود و اثرگذاری آموزشی دارد و نه تربیتی.

برنا و انه^۱ (۲۰۱۵) تأکید می‌کنند تمامی آنچه که یک برنامه درسی مطلوب و یک معلم بدان نیاز دارد و باید در نظر بگیرد از جمله تناسب با نیازهای فردی از نظر ویژگی‌های جسمی، شناختی، عاطفی و ...، شناسایی حوزه‌های ضروری توسعه فردی، شناسایی ریتم رشد هر فرد، توانایی تطبیق موقعیت یادگیری، تطبیق روش‌های ارزشیابی و تدوین ابزارهای ارزیابی و سازگاری برای تغییر، توانایی شناسایی تغییرات مختلف در جامعه و ماهیت آن (جهت‌ها، گرایش‌ها، کیفیت)، در مورد درس دینی و معلم دینی نیز اجباری است اما در تربیت دینی، قطعاً حساسیت بیشتر، اعتقاد قوی به خدا، صفات همدلانه و اعتقادات عمیق مذهبی می‌طلبد که در رفتار و نحوه ارتباط افراد با دیگران منعکس می‌شود (برنا و انه، ۲۰۱۵، ص ۳۲-۳۵).

در ساختار کتاب پیام‌های آسمانی، بخش خود را امتحان، قرار داده شده تا با طرح نمونه سؤالاتی از محتوای ارائه شده در کتاب، به دانش‌آموز و معلم کمک کند تا میزان یادگیری مطالب را مورد سنجش و ارزیابی قرار دهند. این بخش طبیعتاً در ساختار یادگیری حرفه‌ای بخش مهم و تسهیل‌کننده‌ای در سنجش میزان یادگیری است. اما پرسش این است که آیا کتاب پیام‌های آسمانی و بخش حکمت در سند تعلیم و تربیت، با هدف رفتارگرایانه و همسو با تربیت حرفه‌ای به دنبال سنجش یادگیری حفظی و بدون عمق مطالب نیست؟ و آیا با ارائه درست مطالب توسط دانش‌آموز می‌توان گفت که او حقیقتاً با آن مطالب ارتباط قلبی گرفته و منجر به تجربه دینی در وی شده و مسیر تربیت دینی در راستای اهداف متعالی آن شکل گرفته است؟ بنابراین این بخش در درس پیام‌ها و یا حتی در بسیاری دیگر از دانش‌های علوم انسانی باید مورد تجدید نظر قرار بگیرد. و به این سؤال پاسخ داده شود که دقیقاً هدف از طراحی دروس تربیت دینی چیست و آیا نیاز به برگزاری آزمون و سنجش‌های رفتارگرایانه دارد یا اینکه جنس سنجش آن با دیگر دانش‌های فنی متفاوت است؟ و یا اصلاً نیازی به اینگونه سنجش وجود ندارد؟

۳-۱-۲. بررسی اولویت موضوعات در تناسب با سن و شرایط دنیای مدرن

بررسی محتوای موجود نشان می‌دهد، گرچه در چینش ساختار و اولویت‌های موضوعی طبق سند عمل شده است و تلاش شده به بخش‌های مختلف در حوزه تربیت دینی از جمله اعتقادات، اخلاقیات و احکام پرداخته شود، اما صرف پرداختن به این سرفصل‌ها همه یا بخشی از اهداف ترسیم شده در سند را تحقق نمی‌بخشد. موضوعات مطرح شده در کتاب‌ها سیر مشخصی دارد و در امتداد دوره‌های قبلی تحصیلی انتخاب شده است. داما بررسی و تحلیل موضوعات و محتوای کتاب پایه هفتم، نشان می‌دهد از بین ۱۵ درس کتاب، محور ۱۱ درس داستانی روایی و تاریخی است و در بقیه نیز در بخش بیشتر بدانیم از داستان استفاده شده و از حدود ۲۸ داستانی که در تمامی بخش‌ها نقل شده، ۱۸ داستان تاریخی و روایت‌هایی از اهل بیت و بزرگان است، ۵ داستان زندگی شهدا معاصر و وقایع معاصر، ۳ روایت داستانی ساده و ۲ داستان تمثیلی با ایجاد فرصت تفکر (در درس ۱ و درس ۳)، آمده است. بنابراین حدود ۶۲ درصد از محتوای کتاب بیان داستان‌های روایی است. علیرغم آنکه این روایات بالقوه تأثیر زیادی در شکل‌گیری شخصیت دینی دانش‌آموزان دارند اما نیازمند بازنگری و پرداختی متفاوت هستند. آوردن روایات و داستان‌های متعدد و پشت سر هم بدون اینکه به خوبی به آنها پرداخته شود و بین آن داستان با

1. Barna & Ene; p:30.

زیست نوجوان و دغدغه‌های اساسی زندگی او در عصر مدرن ارتباط ایجاد شود و گره و گره‌گشایی با مسائل و دغدغه‌های امروزی نوجوان ایجاد شود، نمی‌تواند منجر به دستیابی به اهداف و کارکردهای سند ملی که از آنها، سامان دادن به زندگی و فردی و اجتماعی بر محور بندگی خداست، شود. تحقق این امر نیازمند مکث بر موضوعات و تفکر بیشتر بر روی روایت‌ها و استخراج نکاتی مرتبط با تجربه‌های زیسته نوجوان و ایجاد گره و فرصت گره‌گشایی است. بنابراین با این شیوه پرداخت کارکردهای مدنظر بخش حکمت، آنچنان که باید قابل دستیابی نیست. دلیل عدم دستیابی به این اهداف در بخش‌های بعدی بیشتر تشریح می‌شود.

باقری (۱۳۷۹) خصیصه مهم قرن حاضر را «انقلاب ارتباطات» می‌داند و وجه بارز آن برای تربیت دینی را «ساخت زدایی» و تزلزل ساختارهای مفهومی و عینی تربیت دینی می‌داند. از جمله ساختارهایی که به واسطه انقلاب ارتباطات زدوده می‌شود ساختار «دورو نزدیک» و «ممنوع و مجاز» است. این بدین معناست که به واقع دیگر نمی‌توان با دور کردن دانش‌آموزان از یک سری و با طرح مطالبی ساده و یک‌سویه، دانش‌آموز را نسبت به فهم دین متقاعد و نسبت به عمل پایبند کرد.

در انتخاب اولویت‌های موضوعی، بسیار ضروری است که شرایط زمانی و مکانی زیست نوجوان و دنیای ذهن او نیز در نظر گرفته شود و شیوه پیاده‌سازی و اولویت دادن به مباحث را نیز متناسب با نیاز فطری نوجوان و ساختار زندگی اجتماعی وی در عصر نوین، در نظر گرفت. در عصر ارتباطات، مبادله اطلاعات و نظرگاه‌های مختلف، به آسانی صورت می‌گیرد و حاصل آن، می‌تواند بروز سؤال‌ها و تردیدهای فراوان در حجیت و اعتبار دین باشد. در چنین شط عظیمی از سؤال‌ها و تردیدها، دین‌ورزی و تربیت دینی هنگامی دوام می‌آورد که موجودیتی موجه و مدلل داشته باشد، نه آنکه امری سلیقه‌ای تلقی شود. (باقری، ۱۳۷۹، ص ۲۸).

بنابراین نمی‌توان با ارائه مفاهیم دینی به صورت مستقیم و مکرر انتظار تأثیر عمیق تا سطح تغییر عملکرد و سبک زندگی در نوجوان را داشت و توجه به ساختار زیست نوجوان و توسعه ارتباطات جهانی وی، کارآیی انحصار روش انتقال مفهوم در روش سنتی نقل روایت و قصه را پایین می‌آورد و روش‌های جدید و متناسب با ذهن و زیست نوجوان را مطالبه می‌کند.

۳-۱-۲. ویژگی‌های فلسفی-تربیتی محتوا

یکی از اصول مهم تربیتی در ارائه مفاهیم در رده‌های سنی مختلف، ابتنای مسیر تربیتی بر پرسش محور بودن و ایجاد شرایط برای تفکر است. اما پرسش این است که آیا نقل مکرر و انبوه داستان‌ها بدون اجازه فرصت کافی برای بسط آن موضوع و ریز کردن آن در مسائل مبتلا به دانش‌آموزان، منجر به دین‌داری تعقلی می‌شود. ساختار محتوا به جز در یکی دو مورد، مبتنی بر ارائه مفهوم مستقیم است. داستان نقل شده، با متن توصیف شده و با ارائه تمثیل و تمرین‌های مختلف تثبیت شده است و سیر مناسبی دارد اما مسیر آن مناسب با سیر تفکر محور نیست. تنها در دو درس چالش و پرسشی برای تفکر، آن هم پیش از ارائه مطلب ایجاد می‌شود و در بقیه موارد مسیر نقل مطلب و تثبیت آن با یک ساختار مشترک، تکرار می‌شود. معماگونه بودن، استفاده از نماد و سمبل و پرسیدن به جای دادن اطلاعات مکرر، سبب درگیری بیشتر نوجوان با موضوع می‌شود. سد مقاوم او در برابر شنیدن توصیه‌ای را می‌شکند، به او ارزشمندی را القا می‌کند و با بحث همراه خواهد شد. «بشر از ابتدای شکل‌گیری تمدن‌ها و آغاز هنر تمایل داشته حرف‌هایش را در قالب نمادها و نشانه‌ها به زبان آورد و اشیای دور و برش را به صورت مفاهیمی عمیق‌تر از آنچه به چشم می‌آید، نشان دهد». (حاجیان و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۳۹). بنابراین گرچه نقل داستان و روایت، قالب بسیار مناسبی برای ارائه مفاهیم دینی است اما اصل تنوع و برانگیختن کنجکاوی در نوجوان، درگیر کردن او با موضوع، ایجاد فضا برای تفکر و بسط یک موضوع با یافتن مصادیق نزدیک به ذهن و زندگی نوجوان، می‌تواند به اثرگذاری محتوا کمک شایانی کند.

۳-۱-۴. ویژگی‌های زیبایی‌شناختی و هنری محتوا

تربیت زیبایی‌شناسی می‌تواند بستری مناسب برای رشد، تعالی، درک و تجربه ارزش‌های والا باشد. وجود حس زیباپرستی و جمال‌خواهی در فطرت انسان عاملی بسیار قوی است که همگان، بالأخص معلمان و مربیان تربیتی به آن اذعان دارند... هگل زیبایی را نه حاصل ساختار متناسب و نظام‌مند اثر هنری؛ بلکه متأثر از صوری خدایی می‌داند که در اثر هنری متجلی می‌شود و از امر محسوس آغاز و سپس به امر

معقول می‌رسد؛ بنابراین در نظام تعلیم و تربیت اگر شاگردان در آغاز، درکی از زیبایی‌های عینی و محسوس و متناهی کسب نکنند، نمی‌توان ذهن آنها را به سمت زیبایی‌های روحی و نامحسوس و نامتناهی سوق داد (همو، ۱۴۰۰، ص ۱۴۶).

استفاده از هنر برای بیان رمزگونه و غیرمستقیم مفاهیم نیز مورد توجه نظریه‌پردازانی چون هگل بوده است. دیویی نیز به ضرورت زیبایی‌شناسی در تعلیم و تربیت پرداخته است. از دهه ۱۹۷۰ محققان فلسفه تعلیم و تربیت توجه روزافزونی به درک و تصدی اهمیت تحول زیبایی‌شناسی دیویی نشان دادند. در این میان از اندیشمندانی که در زمینه تربیت هنری دارای آرای علمی می‌باشند و دل‌مشغولی نادیده گرفته شدن ارزش هنر در مدارس را داشتند، می‌توان به الیوت آیزنر و در بین اندیشمندان داخلی نیز علامه جعفری اشاره کرد (غلام‌پور و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۰).

بخشی مهمی از اثرگذاری کتاب در دستیابی به اهداف تربیتی و دینی، چگونگی پرداخت، استفاده از بیان اثرگذار و بهره‌گیری از عناصر هنری و زیبایی‌شناختی در تعمیق مفهوم و عبور از فهم سطحی به سمت درگیری عمیق‌تر احساس و باور مخاطب با موضوع است. سه ضلع شناخت، عاطفه و عمل، بایستی توأمان در ارائه محتوا مورد توجه قرار گیرند تا بتوانند در دستیابی به اهداف تربیتی کمک‌رسان باشند. و ضلع عاطفه و گرایش، به واسطه بهره‌بردن از عناصر زیبایی‌شناختی، فعال خواهد شد. متون موجود در بخش‌های مختلف دارای ساختاری ساده و خطی است، از بیان هنری و زبان اثرگذار و نزدیک به زبان مخاطب کمتر استفاده شده است. گرچه داستان‌های استفاده شده، زبانی ساده، روان و ساختاری مناسب برای دانش‌آموزان دارند و همچنین استفاده از داستان و روایت، قالب مطلوبی در ارائه مفهوم و دستیابی به هدف تربیتی است، اما غلبه داستان روایی باعث شده زبان کتاب و متن آن از دنیای امروزی مخاطب نوجوان بسیار فاصله بگیرد و تبدیل به یک کتاب داستان روایی شود. زبان مورد استفاده، واژگان نزدیک به شیوه‌گفتار نوجوان عصر حاضر و یا حتی به‌کارگیری برخی اصطلاحات آشنا با ذهن مخاطب، می‌تواند به سادگی منجر به جلب توجه نوجوان شود و فاصله‌ای که با کتاب و متن برای او ایجاد شده را کاهش دهد.

۳-۲. نقد کل‌نگر نسبت اثرگذاری محتوای موجود در دستیابی به اهداف برنامه درسی ملی

بررسی محتوای موجود نشان می‌دهد که کتاب پیام‌های آسمانی پایه هفتم براساس رویکردی که در پیش گرفته و براساس ساختاری که انتخاب کرده، یعنی استفاده از ظرفیت قصه و روایت و ارائه مفاهیم متعدد، در ایجاد انگیزه و باور، برنامه‌ریزی برای عمل، دعوت به تحقیق و پژوهش، الگوسازی و ارائه نمونه انسان‌های باتقوا و متعهد محتوایی نسبتاً مطلوب و تا حدی متناسب با اهداف ذکر شده در سند دارد.

داستان‌ها روایی، ساده و بسیاری از آنها دربرگیرنده روایت‌های جالبی برای مخاطب است. بخش‌های مختلف در ساختار محتوا مانند فعالیت کلاسی یا پیشنهاد، به درگیرکردن مخاطب نوجوان و ارائه پیشنهاد عملی و فعالیت‌های پویا پرداخته است. بیشتر بدانیم به تثبیت مفاهیم مطرح شده در بخش‌های پیشین پرداخته. زبان متن ساده و بدون تکلف است گرچه از اصل هنری و زیبایی‌شناسی در متن و محتوا اثر خاصی دیده نمی‌شود و کمرنگ است. با توجه به توضیحات داده شده با نظر به نوع مخاطب می‌توان چنین تحلیل کرد که محتوا و ساختار موجود کتاب پیام‌های آسمانی با توجه به رویکرد آن در پیش‌فرض گرفتن باور به خدا، برای مخاطب نوجوانی که از پیش و از طریق خانواده، مطالعه شخصی و سایر عوامل، باورهای پذیرفته شده در حوزه دین‌داری دارد، می‌تواند کتاب نسبتاً مفیدی جهت تلنگر زدن و یادآوری و افزایش دانش در حیطه مفاهیم دینی نوجوان باشد و در نگارش و انتخاب ساختار آن سعی شده به برخی اهداف مانند افزایش دانش دینی بیشتر پایبند باشد و برخی دیگر از اهداف مانند ایجاد گرایش در سطح پایین و منجر به عمل شدن نیز در سطح پایین‌تری پایبند باشد.

اما در مورد دستیابی به کارکردهای عمیقی چون پرورش روحیه تفکر و جستجوگری، حل مسائل زندگی فردی و اجتماعی با کمک از باور و ایمان قلبی و افزایش گرایش به باورهای دینی، نکات تحلیلی زیر قابل توجه است:

نکته اول: «نوجوانان تبیین‌های بزرگسالان را به همان میزان که در اوایل کودکی می‌پذیرفتند قبول نمی‌کنند. حال دیگر آنها تفسیرهای جایگزین و راه حل‌های جانشین برای مشکلات ارائه می‌دهند و آنها را برای خود ارزیابی می‌کنند. این کار معمولاً با گرایش تازه‌ای برای به زیر سؤال بردن اقتدار همراه است» (ژانت.م. زارب، ۱۳۹۳، ص ۳۴).

حرکت به سمت پرسش‌گری، راز و کشف راز است. تربیت دینی باید بیشتر به سمت برانگیخته کردن حرکت کند تا ارائه اطلاعات و بر روحیه پرسش‌گری نوجوان و علاقه او به کشف دست بگذارد همان‌گونه که در قرآن کریم و در مسیر تربیتی خداوند نیز این معماگونه‌گی و کشف دیده می‌شود. خداوند در قرآن معما و پرسش مطرح می‌کند و می‌فرماید: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ» سپس خود پاسخ می‌دهد «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي». پاسخی که می‌دهد نیز، خود رمزگونه است. دشواری‌های پیدا و پنهانی دارد که در مخاطب برانگیختگی ایجاد می‌کند تا طالب شود و حرکت کند و در مسیر جستجوگری کشف گنج کند. اتفاقی که در محتوای موجود در قالب ارائه داستان می‌افتد اینست که نویسنده یا نویسندگان که خود از باور و ایمان پیشین به مفاهیم دینی از طریق دانش و پرسش یا تجربه‌های متنوع، دست یافته‌اند اکنون با این پیش‌فرض به ذکر داستان‌ها و روایت‌هایی برای تثبیت آن مفاهیم از پیش پذیرفته شده می‌پردازند. نهایت کاری که این محتوا می‌کند اینست که برای مخاطبی که باورهای از پیش پذیرفته دارد، می‌تواند منجر به ایجاد تلنگر و تثبیت و یا حتی ایجاد انگیزه برای عمل شود. اما آیا می‌توان این سبک در نگارش محتوا را یک عمل تربیتی دانست؛ آن هم عملی تربیتی که منجر به دستیابی به اهداف ذکر شده در سند شود؟ مخاطب نوجوان امروزی با دغدغه‌ها و نیازها و ذهن پرسش‌گر که هنوز این باورها در او شکل نگرفته یا آنها را کاملاً نپذیرفته و یا دچار شک و شبهه است و تجربه دینی و معنوی زیادی ندارد، با سدی که در ذهن خود ایجاد کرده، وارد این بستر نمی‌شود و دل نمی‌دهد تا تقلبی و تحویلی در دلش ایجاد شود. این نوجوان در گام اول، نیازمند ایجاد انگیزه و برانگیخته شدن حس تشنگی است. باید احساس نیاز کند، طالب شود و سپس خود به کشف پردازد و این نیاز بیش از ارائه محتوا در هر سبک و قالبی، نیازمند ایجاد پرسش‌های عمیق در ذهن اوست. دبه نظر می‌رسد این تغییر به فراخور امکان پیاده‌سازی متناسب وضعیت موجود، می‌تواند به صورت هر مبحثی با ایجاد یک پرسش ذهنی و یک مسئله ملموس و قابل درک انجام شود و مطالب توضیحی جهت تثبیت و در انتها آورده شود تا ذهن مخاطب نوجوان بیشتر درگیر شود و نسبت به شنیدن روایت و داستانی که به نوعی پاسخی به پرسش او یا رفع یک نیاز اوست علاقه‌مندتر شود.

نکته دوم: تحول در شیوه ارزیابی است. تمامی اهداف و مسیری که در سند تربیت دینی و بخش حکمت مطرح می‌شود، گویی که با اضافه شدن بخش ارزشیابی زیر سؤال می‌رود و اصل داستان تربیت دینی ذبح می‌شود. نگاه رفتارگرایانه به تربیت دینی و یا حتی کلیت علوم انسانی، با اهداف تبیین شده در حوزه این معارف، ناسازگار است. در بخش ارزیابی، دانش آموز موظف است تمامی مطالب دیکته شده را بخاطر سپرده و یا نهایتاً از آنها تحلیلی ساده ارائه دهد و در واقع تربیت دینی که امری است که با جان و روح انسان پیوند دارد در سطح یک دانش فنی، یا مهارت‌آموزی یا سایر علوم، مورد ارزیابی قرار گیرد. اشکال دقیق این مدل ارزیابی این است که دانش آموز می‌تواند با خواندن و به خاطر سپردن، بدون اینکه باوری به مطالب داشته باشد و اصلاً با آنها ارتباط گرفته باشد، نمره خوبی از درس دینی بگیرد. این مدل ارزیابی، در مسیر اهداف تعلیم و تربیت حرفه‌ای و در مسیر شغل است که کارآیی آن برای یادگیری حرفه است.

نکته سوم: توسعه و عمق دهی بیشتر به سطوح گرایشی و عملی و اصلاح نوع اطلاعات و نحوه ارائه در سطح دانشی و نگرشی ست. عاملیت انسان در اسلام بر سه پایه مبنایی شناختی، گرایشی و ارادی استوار است. عاملیت در نظریه هابرماس^۱ مبتنی بر الگوی عمل قصدی-عقلانی و عقلانیت کارکردی استوار است. باقری و خسروی (۱۳۸۵، ص ۷-۲۲) به نظریه انسان عامل رم هاره^۲ (صاحب‌نظر شهیر علوم انسانی) اشاره می‌کند. هاره در نظریه خود عنصر اساسی عمل را قدرت^۳ می‌داند. و معتقد است آنچه برای انسان می‌ماند تلاشی است که برای رسیدن به مطلوب می‌کند. بنابراین روان‌شناسی نظریه انسان عامل وی مبتنی بر تلاش و نظام اخلاقی او «اخلاق عمل» است.

تلاش برای عمل زمانی حاصل می‌شود که نگرش عمیق و عاطفه درگیر شود. بنابراین نیازمند عبور از مباحث سطحی به سمت مباحث عمیق و باطنی دین هستیم. دین اسلام دارای لایه‌های عمیق نگرشی نسبت دنیا، خلقت، شناخت خود و خدا و رابطه خود با خدا و جهان هستی است و تا زمانی که نوجوان به دلیل خلقت خود و شناخت حقیقی خود نرسد، عامل و تلاش‌گر و سالک نمی‌شود. آنچه مانع ورود به مباحث باطنی و اصیل دین می‌شود قطعاً دلایل و تو جیهات مختلفی دارد اما یکی از آنها می‌تواند سنگین بودن زبان محتواها باشد. بنابراین

1. Habermas

2. Rom hare, 1983

3. Power to act

ما نیازمند بازنگری در متون، حرکت به سمت طرح پرسش‌های اساسی نگرشی نوجوان و ارائه محتوای عمیق و در عین حال با زبان و ابزار و شیوه‌های نوین و متناسب با سن او هستیم.

۴. راهکارها و پیشنهادات

- توجه به اصالت پرسش‌گری و طرح موضوعات چالشی و طرح مسئله در شروع هر مبحث درسی، برآمده از تجربه زیسته و موضوعات حقیقی دانش‌آموز و ماحصل کارپژوهشی میدانی به گونه‌ای که دانش‌آموز نسبت به یافتن پاسخ آن پرسش و حل آن مسئله احساس نیاز کند و جهت یافتن پاسخ به پژوهش، جستجوگری، کشف و حل مسئله و گفتگو و مباحثه بپردازد. این مهم ضرورت کاستن از حجم و تعدد موضوعات و پرداخت عمیق‌تر به موضوعات محدود را می‌طلبد.

- اهمیت هویت‌شناسی در تربیت دینی: بخش شناخت خود با ارائه تمرین‌هایی برای فهم و شناخت نسبت به خود و فهم نسبت به خدا و ربط خود با خدا و جهان هستی، به یافتن هویت دینی توسط خود دانش‌آموزان کمک کند.

- در بخش خداشناسی، پیش‌فرض گرفتن باور فطری به وجود خدا، منجر به کاستی در ارائه نگرش صحیح نسبت به خداوند و اصلاح دیدگاه نشود بلکه شیوه کم‌تأثیر پیشین که ارائه صرف استدلال عقلی برای اثبات وجود خدا بوده، با رویکردی کارآمدتر که مد نظر ما رویکرد عرفانی-فلسفی مبتنی بر عشق و تفکر نسبت به خداوند است جایگزین شود.

- تولید محتوای آموزشی مکمل و متنوع، متناسب با موضوعات مبتلا به نوجوانان، از طریق ایجاد ارتباط دفتر تألیف کتاب‌های درسی، با نهادها و گروه‌های نوآور و خلاق و متناسب‌سازی محتوای آموزشی دینی با دنیای نوجوان با استفاده از ابزارهای نوین و فناوریانه و هوش مصنوعی از جمله بازی‌های دیجیتال، تولیدات تصویری و نمایشی، موشن‌گرافی، فیلم، انیمیشن.

- در بخش ارزیابی کتاب و همچنین در ارزشیابی نهایی دانش‌آموزان، به ایجاد فرصت‌هایی برای انجام تمرین‌های عملی فردی و جمعی در جهت تغییرات واقعی در بخش شناختی، احساسی و عملی دین اقدام شود و ثبت تجربه زیسته معنوی و اخلاقی و عبادی دانش‌آموز توسط خود او، به عنوان بخشی از ارزیابی در نظر گرفته شود. همچنین با اعطای وظیفه خودارزیابی روزانه اعمال، رفتار، باورها از طریق ثبت مکتوب آنها، مباحث را از حالت حفظی و مصنوعی به حالت واقعی و تجربی درآورد.

منابع

۱. آرمند، محمد. (۱۳۹۹). «نقدی بر کتاب پژوهش و نگارش کتاب درسی»، پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، (۲۰): ۱۰-۱۷.
- www.sid.ir/paper/526307/fa
https://doi.org/10.22075/jlrs.2022.7093
۲. باقری، خسرو. (۱۳۷۹). «تربیت دینی در برابر چالش قرن بیست و یکم». مجله تربیت اسلامی، پرتال جامع علوم انسانی، ۳، ۱۳-۳۶.
www.sid.ir/paper/449635/fa
۳. باقری، خسرو و زهره خسروی. (۱۳۸۵). «بررسی تطبیقی عاملیت آدمی در نظریه اسلامی در باب عمل و نظریه انتقادی هابرماس». مجله حکمت و فلسفه، ۳(۲): ۷-۲۲.
Doi 10.22054/wph.2006.6674.2(7), 7-22.
۴. حاجیانی، فهیمه؛ رحمانی، جهانبخش و محمدرضا شمشیری. (۱۴۰۰). «قالب‌های هنری دین در زیبایی‌شناسی هگل و دلالت‌های تربیتی آن؛ انعکاس در هنر مجسمه سازی». مجله مطالعات هنر اسلامی، ۴۴(۱۸): ۱۳۱-۱۴۹.
doi:10.22034/ias.2020.249270.1359.18(44), 131-149
۵. خادمی، سولماز. (۱۳۹۳). «تحلیل محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه از نظر میزان توجه به نیازهای اجتماعی دانش‌آموزان». پایان‌نامه دانشگاه آزاد اسلامی مرودشت.
۶. رجبی‌زاده، مرضیه؛ دانشمند، بدرالسادات و اصغر سلطانی. (۱۳۹۸). «ارائه الگوی برنامه درسی تربیت دینی مبتنی بر یادگیری هیجانی - اجتماعی در دوره متوسطه از دیدگاه معلمان». آموزش و ارزشیابی، ۴۵(۱۲): ۸۵-۱۱۰.
www.sid.ir/paper/183592/fa
۷. زارب، ژانت. م. (۱۳۹۳). ارزیابی و شناخت - رفتار درمانی نوجوان، مترجمان خدایاری‌فر، محمد و عابدینی، یاسمین، تهران: انتشارات رشد.
۸. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و الهه حجازی. (۱۳۸۳). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: انتشارات آگه.
۹. ساروخانی، باقر. (۱۳۷۸)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۰. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری. (۱۳۹۴). راهنمای معلم پیام آسمان. تهران: چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
۱۱. شمشیری، بابک و شهرزاد شاه‌سنی. (۱۳۹۲). «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره دبیرستان براساس میزان برخورداری آنها از مؤلفه‌های وحدت اسلامی». دوفصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، ۱۷(۸): ۷-۲۸.
www.islamicedu.rihu.ac.ir/article_1.html
۱۲. شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۱۳. عابدی، فاطمه؛ منادی، مرتضی؛ خادمی، ملوک و علیرضا کیامنش. (۱۳۹۷). «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر شاخص‌های تربیتی در برنامه درسی ملی». مجله تعلیم و تربیت، ۳۴(۱۳۵): ۱۰۱-۱۲۰.
www.qjoe.ir/article-1-1229-fa.html
۱۴. غلام‌پور، میثم؛ مهرمحمدی، محمود و نسرین اوضاعی. (۱۴۰۰). «تبیین تربیت هنری از دیدگاه دیویی و بررسی آن از منظر آراء اندیشمندان». مطالعات برنامه درسی، ۱۶(۶۰): ۷-۳۶.
https://www.jcsicsa.ir/article_131801.html
۱۵. فاضلی، مه‌بود و ریحانه نصرافهانی. (۱۳۹۸). «بررسی اصول و معیارهای بازنویسی در ادبیات کودکان و نوجوانان (مطالعه موردی: بازنویسی‌های شاهنامه فردوسی)». مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز، ۱۰(۱): ۱۴۹-۱۷۲.

doi:10.22099/jcls.2018.21849.1410, 10(1), 149-172

۱۶. گال، مردیت؛ بورگ، والتر و جویس گال. (۱۳۸۳). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی، ترجمه جمعی از مؤلفان، زیر نظر نصرافنهانی، احمدرضا، تهران: نشر دانشگاه شهید بهشتی.

۱۷. مزیدی، محمد و محبوبه شفیعی. (۱۳۹۵). «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه بر مبنای مقوله‌های مفاهیم اساسی هفت‌گانه در کتاب راهنمای تدریس و مؤلفه‌های ۲۴ گانه اهداف در قلمرو باورها و گرایش‌ها». پژوهش‌های برنامه درسی، انجمن مطالعات برنامه درسی، (۱)۶: ۹۹-۶۷.

www.civilica.com/doc/1013198

۱۸. متقی، زهره؛ نصرتی هشی، کمال و محمد نجفی. (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای کتب درسی دینی دوره متوسطه با تأکید بر رویکرد تربیتی محبت اهل بیت (علیهم‌السلام)». مشرق موعود، (۹)۳۶: ۱۰۳-۱۲۴.

www.sid.ir/paper/150944/fa

۱۹. نجفی، حسن؛ سبحانی‌نژاد، مهدی و رضا جعفری هرنیدی. (۱۳۹۴). «تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره حجرات». اندیشه‌های نوین تربیتی، ۱(۱۱): ۷۹-۱۰۱.

doi: 10.22051/jontoe.2015.391.11(1), 79-101

۲۰. نوذری، محمود. (۱۴۰۱). تربیت دینی در دبستان و دبیرستان، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

References

21. Aabedi, F. Monadi, Ph.D, M. Khaademi, Phd, M. & Kiamanesh, Ph. D, A. (2018). Content Analysis of High School Textbooks on Religion and Life with Respect to the Standards Set by the National Curriculum, Journal of Education and Training, 34 (3), 101-120. [In Persian].
Available online a <http://qjoe.ir/article-1-1229-fa.htm>.
22. Armand, m. (2020). Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS) Monthly Journal, 20(10), 1-17. [In Persian].
Available online at www.sid.ir/paper/526307/fa.
23. Bagheri, kh. & khosravi. Z. (2006). A comparative study of human agency in the Islamic theory of action and critical theory, Habermas, Hekmat va Falsafe (Wisdom and Philosophy), 3, 7-22. [In Persian].
Available online at doi:10.22054/wph.2006.6674.2(7), 7-22.
24. Bagheri, kh. (2000). Religious Education in the Face of the Challenges of the 21th Century, Applied Issues in Islamic Education, 3, 13-36. [In Persian].
Available online at www.sid.ir/paper/449635/fa.
25. Ene, I. & Barna, I. (2015). Religious education and teachers' roles in students' formation towards social integration. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 180, 30-35.
Available online at : doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.101.
26. Ene, I., & Barna, I. (2015). Religious education and teachers' roles in students' formation towards social integration. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 180, 30-35.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.101>.
27. Fazeli, m. & Nasr Esfahani, r. (2019). Study of Principles and Criteria of Rewriting in Children and Young Adult Literature (Case Study: Rewritings of Ferdowsi's Shahnameh). Journal of Children's literature Studies, 10(1), 149-172. [In Persian].
doi: 10.22099/jcls.2018.21849.1410, 10(1), 149-172.

28. Gall, M. D., Borg, W. R., & Gall, J, P Joyce P. (2004). Educational research: An introduction (8th ed) Pearson.
29. Gholampour, m. mehrmohammadi, m. Ozayi, n. (2021). Art Education from Dewey's Point of View and a Critical Study of from the Scholars' Perspectives. Journal of Curriculum Studies, 16(60), 7-36.
Available online at: https://www.jcsicsa.ir/article_131801.html.
30. Hajiyani, f. Rahmani, j. & Shamshiri, m. (2021). The Artistic Forms of Religion in Hegel's Aesthetics and its Educational Implications and its Reflection in the Art of Sculpture, Islamic Art Studies, 18(44), 131-149. [In Persian]
Available online at doi: [10.22034/ias.2020.249270.1359.18\(44\).131-149](https://doi.org/10.22034/ias.2020.249270.1359.18(44).131-149).
31. Khademi. S. (2014). An Analysis of the Religious Studies Curriculum for Secondary School in Term of Addressing Students' Social Needs, Thesis of Marvdasht Islamic Azad University.
Available online at www.sid.ir/paper/897517/fa.
32. Mazidi, M., & Shafiei, M. (2016). Content analysis of religion and life books in secondary school based on the categories of the seven basic concepts in the teaching guide book and the 24 components of the goals in the realm of beliefs and tendencies. Curriculum Research, 6(1), 67-99.
33. Mottaghi, Z., Nosrati Heshi, K., & Najafi, M. (2015). Content analysis of religious textbooks in secondary school with emphasis on the educational approach of Ahl al-Bayt's love. Mashreq-e-Mawoud, 9(36), 103-124.
34. Najafi, h. Jafari Harandi, r. & Sobhani Nejad. M. (2015). Content Analysis of Theology Textbooks in High School Regarding the inclusion of Topics of Islamic Life Style Mentioned in Ĥujurāt Surah, *New Educational Thoughts*. 11(1), 79-101. [In Persian].
Available online at doi: [10.22051/jontoe.2015.391.11\(1\).79-101](https://doi.org/10.22051/jontoe.2015.391.11(1).79-101).
35. Nozari, M. (2021). the islamic approach to stages of relious development: From Birth to eighteen years old. Qom: Research Institute of Hawzah and University, Farhangian University.
36. Nozari, M. (2022). Religious education in elementary and high school. Qom: Research Institute of Hawzah and University.
37. Rajabizade. M. Daneshmand, b. & Soltani. A. (2019). Emotional Learning in Secondary Education from Teachers' Points of view, Educational and Evaluation, 12(45), 85-110. [In Persian]
Available online at www.sid.ir/paper/183592/fa.
38. Saroukhani, b. (1999). The Practice of Social Research, Tehran: Institute for Humanities and Culchral Studies. [In Persian].
39. Shamshiri, b. shah sonni. sh. (2013). Content Analysis of the Textbooks Entitled 'Religion and Life' Secondary School Textbook: Islamic Unity Parameter, 8(17), 7-28. [In Persian].
Available online at www.islamicedu.rihu.ac.ir/article_1.html.
40. Supreme Concil of Education. (2012). National Curriculum of the Islamic Republic of Iran. Organization for Educational Research and Planning. [In Persian].
41. Zarb, J. M. (2014). Cognitive-behavioral assessment and therapy with adolescents. M. khodayari-Far & Y.Abedini, Trans. Tehran: Roshd Publications.